

2. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность [Текст] / Н. С. Лейкина. – Л.: ЛГУ, 1969. – 144 с.
3. Карнеева, Л. М. Привлечение к уголовной ответственности. Законность и обоснованность [Текст] / Л. М. Карнеева. – М.: Юрид. лит., 1971. – 169 с.
4. Ведерников Н. Т. Личность обвиняемого и подсудимого [Текст] / Н. Т. Ведерников: – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1978. – 174 с.
5. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних [Текст] / Л. Л. Каневский. – М.: Юрид. лит., 1982. 184 с.
6. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинувачуваного (проблеми комплексного вивчення особи обвинувачуваного в стадії попереднього слідства) [Текст]: моногр. / П. Д. Біленчук. – К.: Атіка, 1999. – 352 с.
7. Глазырин Ф. В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий [Текст] / Ф. В. Глазырин: – Свердловск: Изд-во Свердловск. ун-та, 1973. – 156 с.
8. Зинин А. М. Проблемы криминалистического установления личности [Текст] / А. М. Зинин // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2003. – Вып. 4(8). – С. 29 – 33.
9. Мухин Г. Н. О взаимодействии следователей со специалистами при расследовании общественно-опасных деяний лиц с психическими аномалиями [Текст] / Г. Н. Мухин // Судебно-медицинская экспертиза. – 1991. – № 4. – С. 50 – 53.
10. Стандарты судебно-психиатрических экспертных исследований ГНЦ социальной и судебной психиатрии им. В. П. Сербского [Текст] / Под ред. Т. Б. Дмитриевой и Е. В. Макушкина. – М.: РИГ ГНЦ СиСП им. В. П. Сербского. – 2001. – 32 с.
11. Норм Т. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе [Текст] / Т. В. Норм, М. В. Костицкий. – К.: Вища школа, 1995. – 174 с.
12. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология [Текст]: учеб. пособ. / В. Е. Коновалова. – Х.: Консум, 1999. – 157 с.

УДК 343.98

К. О. ЩЕРБАКОВСЬКА,
здобувач ХНУВС

КВАЛІФІКАЦІЯ Й ДОКАЗУВАННЯ В МЕТОДИЦІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Теоретичні положення методик розслідування злочинів і розвиток окремих методик розслідування розглянуті в численних публікаціях вітчизняних та закордонних криміналістів: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, Р. С. Белкіна, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, Л. Я. Драпкіна, А. В. Дулова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Кліменко, В. Я. Колдіна, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лісіченка, І. М. Лузгіна, В. Г. Лукашевича, Г. А. Матусовського, В. О. Образцова, М. В. Салтєвського, М. О. Селіванова, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та ін.

Разом із тим, проблемі кваліфікації злочинів і доказуванню в рамках методик розслідування дослідниками належної уваги не приділено. Мета статті – з'ясувати значення процесу кваліфікації й доказування, встановити їх місце в структурі

методик розслідування окремих видів злочинів.

У криміналістичній методиці як розділі криміналістики не розглядаються завдання застосування закону, кваліфікації й доказування, однак питання правильного застосування кримінального закону, кваліфікації й доказування так чи інакше стосуються криміналістики. Наприклад, особливості оцінення слідчих ситуацій на будь-якому етапі розслідування пов'язані з оціненням наявної інформації з точки зору її достатності й необхідності для рішення основного питання – установлення фактичних обставин, що підтверджують попередню кваліфікацію, і визначення стану доказування у справі. Інакше процес розслідування залишився б процесом «для себе» й не міг би вирішувати завдань, що стоять перед ним, зокрема, й завдання

правильного застосування кримінального закону.

Поряд із цим, формування й висування версій на початковому й наступному етапах розслідування, а значить, і комплекс слідчих дій із їхньої перевірки обумовлені завданнями встановлення стану доказування й кваліфікації злочинів. Очевидно, що без правильної кваліфікації не можна забезпечити правильний напрямок розслідування. Таким чином, процеси кваліфікації, оцінювання доказів і процеси розслідування тісно переплетені; вони відбуваються одночасно при порушенні кримінальної справи, обранні запобіжного заходу, пред'явленні обвинувачення, складанні обвинувального висновку, судовому розгляді справи й винесенні вироку, розгляді справи в касаційній і наглядовій інстанціях. Тому варто погодитися з Я. М. Брайніним у тому, що кваліфікація злочину як частина процесу застосування кримінального закону теоретично й практично можлива на всіх стадіях кримінального процесу [1, с. 126]. На кожній стадії кваліфікація повинна констатувати стан доведеності. Визнання даного положення дозволяє уникнути однобічності при розслідуванні, провести повне й об'єктивне дослідження всіх обставин злочину й дати їм правильну правову оцінку.

Таким чином, у рамках процесу розслідування створюються умови для застосування норм кримінального права, тому що процес застосування правових норм починається зі встановлення фактів, що вимагають правового рішення, а логічно він починається з вибору норми, відповідно до якої кваліфікуються факти [2, с. 57]. Процеси кваліфікації й доказування являють собою елементи системи, якою є методика розслідування. При цьому кваліфікація в рамках розслідування є частиною процесу застосування норм кримінального права через те, що вона стає підставою для прийняття органом, що застосовує закон, певного рішення [1, с. 94]. Процеси кваліфікації й доказування, які є, по суті, самостійними системами, реалізують своє функціональне призначення в рамках

процесу розслідування. При цьому процеси кваліфікації й доказування в рамках методики розслідування утворюють певну правову цілісність, виражають правовий зміст процесу розслідування. Зазначимо, що при розробці методик розслідування, перш ніж пропонується система засобів, прийомів і методів розслідування, визначають коло розв'язуваних завдань і обставин, що підлягають установленню [3, с. 587; 4, с. 66].

На підставі викладеного розглянемо, через які елементи методики розслідування проявляють себе процеси кваліфікації й доказування.

Криміналістична методика як розділ криміналістики – це науково обґрунтована система рекомендацій із використання засобів і прийомів криміналістичної техніки, положень і прийомів криміналістичної тактики для розслідування й профілактики окремих видів злочинів [5, с. 358-361]. При цьому слід відзначити, що криміналістична техніка й тактика значною мірою обумовлюють науковий зміст методики розслідування, у якій вони синтезуються [6, с. 180]. Методика використовується при розробці системи внутрішньо взаємозалежних, скоординованих дій слідчого з метою встановлення істини у кримінальних справах.

Питання методики розслідування завжди розглядалися в тісному зв'язку з питаннями доказування. На питаннях кваліфікації злочину й доказування в рамках методики розслідування акцентував увагу С. О. Голунський, який до загальних положень методики розслідування пропонував включати: 1) з'ясування сутності складу злочину для правильного визначення предмета й меж доказування; 2) вказівку на найбільш важливі особливості аналізу, зіставлення й оцінювання доказів, характерних для тієї або іншої категорії справ [7, с. 350-358]. О. М. Васильєв вказує, що при плануванні розслідування, розробці версій, визначенні обставин, що підлягають установленню в процесі розслідування, спираються на елементи відповідного складу злочину [8, с. 15]. Тісний зв'язок

методики розслідування злочинів із положеннями, сформульованими науками кримінального процесу й кримінального права, відзначають В. Г. Танасевич [9, с. 91-92] та М. О. Селіванов [10, с. 61].

Розробка положень криміналістичної характеристики злочинів внесла свої корективи в питання про місце процесів кваліфікації й доказування в методиці розслідування злочинів. О. О. Ейсман вважає, що криміналістична характеристика злочину є криміналістичною інтерпретацією опису складу злочину й предмета доказування [11, с. 100]. Г. А. Матусовський стверджує, що криміналістична характеристика розкрадань тісно пов'язана з кримінально-правовою характеристикою цих злочинів [12, с. 55]. В. І. Шиканов пропонує створити міждисциплінарну характеристику окремих видів злочинів, до якої варто включити кримінально-правову, процесуальну, кримінологічну й криміналістичну характеристики [13, с. 42].

Таким чином, у криміналістичній науці існує проблема правової основи розслідування й визначення її місця в рамках методики розслідування злочину. Дослідники прямо або опосередковано визнають фактичну наявність у рамках методики розслідування злочинів процесів кваліфікації й доказування. Не визначено, як реалізуються дані процесів у рамках методики: або тільки на рівні вихідних принципів, або як частина криміналістичної характеристики злочинів, або фактично зливаючись із методикою, коли остання є лише формою, а зміст її становлять процеси кваліфікації й доказування. Існує також думка, згідно з якою процеси кваліфікації й доказування є самостійними структурами поза методикою розслідування.

У наукових дослідженнях питання про можливу реалізацію процесів кваліфікації й доказування як самостійних структурних одиниць у рамках методики розслідування злочинів розглядається суперечливо. У зв'язку з цим, розглянемо співвідношення предмета доказування, криміналістичної характеристики злочину й складу злочину.

Предмет доказування в кримінально-процесуальній науці розуміється неоднозначно. Одні автори з поняттям предмета доказування пов'язують поняття «головного факту» і відносять до нього ознаки складу злочину [14, с. 453, 455; 15, с. 363 – 68; 16, с. 56 – 58; 17, с. 14], інші відносять до предмета доказування обставини, що наведені в кримінально-процесуальному законі й підлягають доказуванню у кримінальній справі [18, с. 2; 19, с. 20; 20, с. 10]. Цілком очевидно, що кожний пункт переліку предмета доказування повинен бути уточнений і конкретизований за результатами аналізу обставин розслідуваного злочину. Предмет доказування не може бути обмежений тільки завданням кваліфікації, інакше будуть порушені основні принципи кримінального судочинства – законність, усебічність, повнота й об'єктивність дослідження обставин кримінальної справи (ст. 22 КПК України).

Від предмета доказування як обов'язкового переліку обставин, що підлягають доведенню, варто розрізняти «предмет дослідження» [20, с. 10], «обставини, що мають значення для справи» [21, с. 145] та «обставини, що підлягають встановленню» [22, с. 417], які є ширшими за обсягом поняттями.

Місце обставин, що підлягають установленню, по-різному розглядається у літературі. Так, висловлюється думка про те, що криміналістична характеристика злочинів включає предмет доказування [23, с. 274; 24, с. 343; 25, с. 180; 26, с. 611-612; 27, с. 119; 28, с. 25]. Деякі автори вважають, що необхідно взагалі виключити обставини, які підлягають установленню, зі структури окремих методик [8, с. 34; 29, с. 205; 30, с. 247].

Аналізуючи викладені позиції, треба відзначити, що криміналістична характеристика за обсягом інформації дійсно ширша від предмета доказування. Певною мірою криміналістичну характеристику також можна розглядати як більш деталізовану форму предмета доказування. Якщо предмет доказування характеризує

стан доказування, то криміналістична характеристика ніякого правового значення не має, й формування її в рамках методики розслідування злочинів ніяких правових наслідків не тягне. Являючи собою типову модель злочину, криміналістична характеристика відіграє роль порівняльного матеріалу, на основі якого з позицій необхідності й достатності визначається зміст і межі предмета доказування. Таким чином, предмет доказування й криміналістична характеристика є самостійними елементами в структурі методики розслідування злочину.

Тому ми підтримуємо позицію тих авторів, які не ототожнюють поняття обставин, що підлягають установленню, і криміналістичної характеристики злочинів, не включають одне поняття до складу іншого, а вказують на їхню специфічну природу і значення для розслідування, внаслідок чого вказані категорії є самостійними і необхідними елементами структури окремих методик [3, с. 588; 31, с. 19 – 20; 32, с. 28; 33, с. 491; 34, с. 14 – 15; 35, с. 49 – 55].

Як правильно вказує В. В. Тіщенко, у методиці розслідування окремих категорій злочинів обставини, що підлягають доказуванню, мають криміналістичне значення, оскільки обумовлюють кінцеві завдання розслідування, спрямованість слідчих версій, постановку проміжних завдань розслідування на різних його етапах і в різних слідчих ситуаціях [36, с. 142].

Склад злочину перебуває в тісному зв'язку із предметом доказування. Зміст цього зв'язку в загальному плані впливає з того, що процесуальне право є засобом реалізації матеріального права. Але більш конкретно структуру предмета доказування встановлює процесуальний закон, а його основний зміст – матеріальний закон [37, с. 270]. М. С. Строгович додає, що елементами доказування є не просто юридичні ознаки складу злочину, зазначені в законі, а ті фактичні обставини, факти, які були наявні в конкретному випадку і які відповідають зазначеним у законі юридичним ознакам, тобто елементам складу

злочину [37, с. 209]. Інакше кажучи, у процесі застосування норм кримінального закону слідчий завжди оперує не абстрактними категоріями, а конкретним фактичним матеріалом.

Як правильно зазначають Ю. П. Гармаєв та О. Ф. Лубін, важливе значення для змісту методики як практичної категорії є момент її «запуску», з яким пов'язаний рекомендований початок використання сукупності сформованих методичних рекомендацій [38, с. 128]. На нашу думку, таким початковим моментом є кваліфікація діяння, тобто встановлення конкретного виду злочину, до якого розроблена відповідна методика. Кваліфікація злочинів являє собою підбір норми кримінального закону до конкретного життєвого випадку, до вже встановлених фактів, до встановленого фактичного змісту. Таким чином, кваліфікація злочинів завжди пов'язана з аналізом певного фактичного матеріалу.

Процеси кваліфікації й доказування взаємозалежні й взаємообумовлені. У процесі розслідування злочину – порушенні кримінальної справи, обранні запобіжного заходу, пред'явленні обвинувачення, складанні обвинувального висновку, винесенні вироку – кваліфікація здійснюється залежно від суми зібраних у справі доказів, від стану доведеності. При цьому фактична сторона злочинного діяння, що була тезою процесуального доказування, стає аргументом акту кваліфікації, що встановлює наявність або відсутність складу злочину. Більше того, цей зв'язок має двосторонній характер: кримінально-правові норми ніби «задають параметри» доказування в кримінальному процесі. У свою чергу, процесуальні норми конкретизують ці параметри для того, щоб забезпечити повноту, об'єктивність, усебічність виявлення всіх обставин, які потім стануть фактичною базою для кваліфікації й застосування покарання [21, с. 151].

Говорячи про співвідношення процесів доказування й кваліфікації, необхідно мати на увазі, що при розслідуванні злочинів предмет доказування може бути визначений тільки після кваліфікації. Разом із

тим, кваліфікація на стадії порушення кримінальних справ провадиться на підставі версій за одним-двома елементами, тому не завжди однозначно відомо, які факти будуть мати кримінально-правове значення, які нові обставини будуть установлені. З нагромадженням інформації в рамках розслідування кваліфікація повинна конкретизуватися й одержувати дедалі більше фактичних підстав, а в разі потреби – бути зміненою. Дані зміни в разі необхідності повинні провадитися на етапах розслідування, коли відбувається оцінювання доказів (обрання запобіжного заходу, пред'явлення обвинувачення тощо). Інакше кажучи, кваліфікація не повинна визначати форму розслідування, тому що останнє пов'язане із затвердженням обвинувального ухилу при розслідуванні.

З огляду на те, що процеси кваліфікації

й доведення взаємозалежні й взаємообумовлені, можна зробити висновок про те, що кваліфікація також є частиною методики розслідування злочинів. Процес кваліфікації в методиці не тільки визначає напрямок процесу розслідування на його початковому етапі й зміст предмета доказування, але й на наступних етапах через оцінювання фактичного матеріалу кримінальної справи забезпечує ухвалення правильного рішення.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що в структурі криміналістичної методики важливим і необхідним елементом є кваліфікація злочину та обставини, що підлягають установленню, який точніше відображає завдання та сутність дій слідчого під час розслідування злочинів.

Література

1. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Брайнин Я. М. – М.: Юрид. лит., 1967. – 232 с.
2. Недбайло П. Е. Применение норм советского права / Недбайло П. Е. – М.: Госюриздат, 1960. – 264 с.
3. Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М.: Юристь, 1999. – 735 с.
4. Колесниченко А. Н. Принципы методики расследования / А. Н. Колесниченко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1979. – Вып.18. – С. 62 – 68.
5. Криміналістика: підруч. / за ред. В.Ю. Шепітько. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 684 с.
6. Белкин Р. С. Криминалистика. Общетеоретические проблемы / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М.: Юрид. лит., 1973. – 264 с.
7. Голунский С. А. Криминалистика / Голунский С. А. – М.: Госюриздат, 1959. – 344 с.
8. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / Васильев А. Н. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 72 с.
9. Танасевич В. К. Теоретические основы методики расследования преступлений / В. К. Танасевич // Советское государство и право. – 1976. – № 6. – С. 31 – 34.
10. Селиванов Н. А. Сущность методики расследования и ее принципы / Н. А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1976. – № 5. – С. 58 – 62.
11. Эйсман А. А. О содержании понятия криминалистической характеристики преступления / А. А. Эйсман // Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. тр. – М., 1984. – С. 97 – 101.
12. Матусовский Г. А. О криминалистической характеристике хищений государственного и общественного имущества / Г. А. Матусовский // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр. – М., 1984. – С. 54 – 58.
13. Шиканов В. И. О междисциплинарной характеристике отдельных видов преступлений / В. И. Шиканов // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр. – М., 1984. – С. 40 – 43.
14. Алексеев Н. С. Доказывание и его предмет в советском уголовном процессе / Н. С. Алексеев // Актуальные проблемы советского государства и права в период строительства коммунизма. – Л., 1967. – С. 428 – 463.
15. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса Т.1 / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – 470 с.

16. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Фаткуллин Ф. Н. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1973. – 176 с.
17. Шаламов М. П. Теория улик / Шаламов М. П. – М.: Госюриздат, 1960. – 180 с.
18. Арсеньев В. Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе / Арсеньев В. Д. – М.: Юрид. лит., 1964. – 180 с.
19. Белкин Р. С. Собираение и оценка доказательств / Белкин Р. С. – М.: Наука, 1966. – 296 с.
20. Хмыров А. А. Косвенные доказательства / Хмыров А. А. – М.: Юрид. лит., 1979. – 184 с.
21. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.
22. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підруч. – К.: Кондор, 2006. – 588 с.
23. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Белкин Р. С. – М.: НОРМА, 1999. – 496 с.
24. Криминалистика / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 2000. – 672 с.
25. Андреев И. С. Криминалистика / Андреев И. С. Грамович Г. И., Порубов Н. И. – Минск: Вышэйшая школа, 1997. – 344 с.
26. Криминалистика / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб: Лань, 2001. – 928 с.
27. Чурилов С. Н. О принципах разработки и построения частных криминалистических методик / С. Н. Чурилов // Проблемы предварительного следствия. – 1980. – Вып. 10. – С. 118-125.
28. Волобуев А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / Волобуев А. Ф. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2000. – 224 с.
29. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений / Возгрин И. А. – Минск: Вышэйшая шк., 1983. – 215 с.
30. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / Васильев А. Н. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – 72 с.
31. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: [текст лекций]. – Х.: Юрид. ин-т, 1976. – 28 с.
32. Криминалистика / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М.: Юрид. лит., 1993. – 592 с.
33. Криминалистика / под ред. Н. П. Яблокова. – М.: Юристь, 1999. – 718 с.
34. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів / Старушкевич А. В. – К.: НВТ Правник – НАВСУ, 1997. – 41 с.
35. Тищенко В. В. Система понятий методики расследования преступлений / В. В. Тищенко // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1987. – Вып. 34. – С. 49-55.
36. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: моногр. / Тищенко В. В. – О.: Фенікс, 2007. – 260 с.
37. Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе / Строгович М. С. – М.: Госюриздат, 1955. – 364 с.
38. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: Теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 303 с.

УДК 343.98

Є. Ю. БАРАШ,

канд. юрид. наук

заст. нач. управління

Державного департаменту України

з питань виконання покарань у Харківській обл.,

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИГЛЯДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Проблематика відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі завжди перебувала у полі зору науковців [1 – 9 та ін.], проте, беручи до уваги її склад-

ність, вона залишається дуже актуальною, оскільки певні актуальні і практично значущі організаційні та правові питання у цій сфері потребують подальшої розроб-